

ТОКАР Л. В.,
асистент кафедри філософії
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 340.12:174-057.36

ДЕФОРМАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ СВІДОМОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ЯК ОЗНАКА ВІДЧУЖЕННЯ ПРАЦІ

У статті проаналізовано проблему деформації професійної свідомості поліцейського, основні чинники, що її спричиняють, та шляхи подолання. Досліджується феномен професійної культури поліцейського як способу зняття суперечності. Доводиться, що деформація професійної свідомості в її діалектичній сутності є виявом відчуження праці й безпосередньо впливає на розвиток правової та моральної свідомості суспільства.

Ключові слова: деформація професійної свідомості, відчуження праці, професійна етика, культура поліцейського, моральні судження особистості.

В статье проанализированы проблема деформации профессионального сознания полицейского, основные факторы, которые ее вызывают, и пути преодоления. Исследуется феномен профессиональной культуры полицейского как способа снятия противоречия. Доказывается, что деформация профессионального сознания в ее диалектической сущности является проявлением отчуждения труда и оказывает существенное влияние на развитие правового и нравственного сознания общества.

Ключевые слова: деформация профессионального сознания, отчуждение труда, профессиональная этика, культура полицейского, моральные суждения личности.

The article analyzes the problem of the deformation of the policeman's professional consciousness, the main factors that cause it and ways to overcome it. The phenomenon of the professional culture of a policeman is investigated as a way of removing the contradiction. It is proved that the deformation of the professional consciousness in its dialectical essence is a manifestation of the alienation of work and has a significant impact on the development of the legal and moral consciousness of society.

Key words: deformation of professional consciousness, alienation of work, professional ethics, policeman culture, moral judgments of a person.

Вступ. З прийняттям 2 липня 2015 року Закону України «Про Національну поліцію» фактично розпочалася реформа правоохоронної системи взагалі та Міністерства внутрішніх справ України зокрема. Це, у свою чергу, призвело до створення Національної поліції України як центрального органу виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки та порядку. Але вже за три роки можна говорити про чималі прогалини в реформі, які гальмували процес і призвели до негативних наслідків під час «перезавантаження» системи. Загалом, проблему професійної деформації свідомості працівників органів поліції можна спостерігати як у західних країнах, так і в країнах Центральної та Східної Європи.

Але рівень професійної деформації, її глибина, ставлення суспільства до цієї проблеми та об'єктивність компетентних органів у вирішенні питання щодо притягнення поліцейського до відповідальності суттєво різняться. Наприклад, Харківський інститут соціальних досліджень у роботі «Моніторинг незаконного насильства в поліції України (2004–2017 роки)» зазначає, що після позитивних зрушень 2014 року кількість жертв катувань і жорстокого поводження з боку міліції зменшилась, але «...експертна оцінка, на жаль, свідчить, що ігнорування важливих аспектів діяльності під час реалізації проекту «Нова патрульна поліція» (правова невизначеність, недостатність підготовки й оснащення, порушення прав самих патрульних, гонка за показниками, відсутність незалежної системи збору та розслідування скарг) поступово веде до відтворення практик і патернів незаконного насильства, які були притаманні «старій» патрульній міліції» [1, с. 8]. Міністерство внутрішніх справ (далі – МВС) і Генеральна прокуратура також визнають проблему, про що свідчать щорічні доповіді у Верховній Раді України. Наприклад, у наказі МВС України № 90 знаходять підтвердження факти, що в органах МВС були і продовжують мати місце такі ганебні явища, як перевищення владних повноважень, зрада службових інтересів, паплюження прав і свобод громадян, скоєння посадових та інших злочинів, хабарництво. Як зазначається в цьому документі, з метою отримання нетрудових доходів та особистого збагачення окремі «морально деградовані працівники», спекулюючи своєю належністю до органів внутрішніх справ і користуючись правовою несвідомістю пересічних громадян, удаються до шахрайських дій шляхом їх оман, провокуючи на передачу матеріальних благ за прийняття завідомо неправочинних рішень у їхніх стосунках із правоохоронними органами [2]. Така ситуація негативно сприймається суспільством, підриває імідж поліції та віру громадян у її професійну здатність.

На жаль, під час поліцейської реформи не було враховано всієї глибини проблеми деформації професійної свідомості. У намаганні подолати корпоративну псевдомораль, яка сформувалася в правоохоронній системі, основні чинники, що спричиняли деформацію професійної свідомості поліцейських, не зазнали суттєвих змін. Наприклад, на думку громадян, основними факторами, що впливають на розповсюдження практик побиття, знущань і катувань у роботі поліції, є безкарність співробітників поліції, які застосовують незаконні методи в роботі, поганий добір кадрів і невисокий професійний і культурний рівень [1, с. 9]. Окрім того, правовий і моральний нігілізм, високий рівень якого ще спостерігається в суспільстві, призводить до того, що майже кожен четвертий українець так чи інакше допускає можливість застосування поліцією незаконного насильства або навіть катувань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що проблема деформації професійної свідомості працівників юридичної діяльності та поліцейських безпосередньо постійно перебуває в полі зору вчених, практиків, громадськості. Вітчизняними та зарубіжними науковцями досліджується широке коло питань, пов'язаних із цією проблемою. Визначимо таких авторів: О. Афанасьєву, О. Бандурку, С. Безносова, М. Ібрагімова, З. Кісіль, О. Синявську, С. Сливку, І. Ламаш, В. Лозового, Н. Матюхіна, І. Носкова та інших. Але серед фундаментальних досліджень не має єдиного підходу щодо дослідження феномена деформації професійної свідомості працівників поліції. Психологи розглядають цю проблему через «механізм» професійного вигорання, правники – як проблему професійних конфліктів. Можна говорити, що є «концептуальні різночитання поняття» [3, с. 41], які потребують певного діалектичного синтезу. Отже, дослідження проблеми професійної деформації поліцейського у філософсько-правовому спрямуванні актуальне сьогодні та потребує детального розгляду.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження деформації професійної свідомості поліцейського в її діалектичній сутності як вияву відчуження праці (в його широкому значенні), впливу її на розвиток правової та моральної свідомості суспільства, які постають ідеальним способом відображення соціального руху матерії. Також метою статті є дослідження феномена «культури поліцейського» як способу зняття суперечностей, зменшення її виявів у діяльності поліцейського.

Результати дослідження. Діяльність поліцейського, як і будь-яка інша професійна діяльність юриста, має особливе значення для існування суспільства загалом. На перший погляд мета її є очевидною та визначеною законодавством. Наприклад, у ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію» закріплено, що основним завданням поліції є забезпечення публічної безпеки та порядку; охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства та держави; протидія злочинності [4]. Але діяльність поліцейського як різновид професійної діяльності юриста є окремим явищем цілеспрямованої діяльності людини – праці в її широкому значенні. Якщо поглянути на проблему з ракурсу онтології, то можна визначити, що в праці в її широкому значенні взагалі та в професійній діяльності безпосередньо розгортається й еволюціонує родова сутність людини, удосконалюється свідомість людини, еволюціонують уявлення про ідеальну форму такої діяльності як способу відображення світу.

На відміну від способів відображення, характерних для передових рівнів буття, спосіб, властивий рівню соціального буття, постає як поділ на матеріальне й ідеальне відображення. Тому професійну свідомість в її сутнісному значенні потрібно розглядати як ідеальне відображення, що виявляється у формі «ідеального образу ще не створеної, але бажаної речі та ідеального образу здатності, вміння тої чи іншої людини цю річ створити, вміння рухатися за логікою тієї чи іншої речі» [5, с. 112]. Останнє ми і називаємо професіоналізмом. Проблема деформації професійної свідомості поліцейського не має локального характеру, вона є виявом відчуження, яке поступово пронизує всю сферу людського життя. Кожен поліцейський не тільки несе відповідальність за якість роботи, але й у своїй діяльності розгортає сутнісну необхідність в існуванні такого державного інституту, як поліція, мета якого і визначена законодавством. Задля цього обираються найкращі способи, принципи діяльності поліцейського, які знаходять своє закріплення на правовому рівні та становлять основу професіоналізму, що є способом ідеального відображення логіки предмета діяльності поліцейського, і орієнтовані на благо суспільства. І висока відповідальність зумовлена предметом діяльності поліцейського, яким є безпека суспільства, людське життя, здоров'я, які визнаються основною цінністю держави. Отже, окремий одиничний професіонал перебуває в нерозривній єдності з необхідністю всезагального. Загальне завжди сильніше від одиничного, тому одиничне змушене розробити особливий спосіб відображення загального. Право та кодекси професійної моралі належать до тих способів особливого відображення загального, які напрацьовані людством. Інакше кажучи, кодекс професійної поведінки поліцейського постає одним із способів для людини бути людиною [6, с. 160] і залишатися нею під час морального вибору, який виникає в його професійній діяльності, а право надає статус легальності таким діям і рішенням.

Нарешті, професійна деформація свідомості поліцейського, яка на перший погляд постає окремо визначеною проблемою відчуження людини від своєї діяльності та являє собою особисту трагедію одиничного поліцейського – відчуження людини від своєї сутності, насправді набуває всезагального характеру. Адже, по суті, в професійній діяльності, рухаючись за логікою речі (для поліцейського це – суспільні відносини, захист прав і свобод громадян, боротьба зі злочинністю), створюються особливі, ідеальні засоби досягнення цієї мети, а зважаючи на специфіку діяльності поліцейського, соціальні ризики та моральні конфлікти, що мають місце під час здійснення професійної діяльності, ці засоби зумовлені певними принципами, які разом з основними цінностями становлять поле морального вибору поліцейського і, нарешті, можна сказати, що ці засоби дають змогу рухатися до платонівського «ейдосу» як до певного ідеалу, еталону, довершеного образу. У преамбулі Загальної декларації прав людини зазначено, що «... необхідно, щоб права людини охоронялися силою закону з метою забезпечення того, щоб людина не була змушена вдаватися як до останнього засобу до повстання проти тиранії та гноблення» [7]. Порушення норм права, професійної та традиційної моралі, які пов'язані із деформацією професійної свідомості поліцейського та мають безпосередній зв'язок з іншими особливими способами відображення загального, відхід від ідеалу в кінцевому підсумку становлять загрозу збереженню порядку в суспільстві, про що свідчать трагічні події на Майдані під час Революції гідності.

Низький рівень моральних суджень, правовий і моральний нігілізм призводять до сприйняття права та професійної моралі як обмеження у свободі дії. Прагнення до ефективності у своїй професійній діяльності стає метою, а легальність і моральність засобів її досягнення отримують другорядне значення. У новому Законі врахований цей недолік, і в ньому основним критерієм ефективності діяльності поліцейського постають не показники виконання планів, а рівень довіри населення, що, на думку автора, має дуже велике значення для зменшення рівня вияву професійного відчуження. Нівелюючи принципи законності та верховенства права та відчуваючи безкарність, службовець спокушається на неправомірне перевищення необхідної міри застосування державного примусу. З огляду на те, що права людини є першоосновою доктрин правової держави та верховенства права, визначають зміст функціонування всіх публічно-владних інститутів, сенс державного примусу полягає в тому, щоб забезпечувати права людини, а не навпаки. Унаслідок деформації професійної свідомості сенс державного примусу підміняється виправданням останнього як такого. Для того, щоб поліція могла відновлювати порядок, її діяльність має обумовлюватися певними принципами, які ідеально відображають особливість мети та сутність професії. Наприклад, верховенство права – основний законний засіб забезпечення порядку, яким володіє поліція – розмежовує допустимі дії та свавілля. Права людини, основні принципи професійної діяльності поліцейського не становлять перешкоди, а «роблять роботу поліції можливою» [8, с. 23], створюючи єдину реальну форму її буття, поле розумної необхідності. Діяльність поліцейського обумовлена необхідністю спілкування з людьми із різними соціальними установками, що вимагає професійної майстерності та специфічних прийомів спілкування з ними. З одного боку, такі вузькоспеціалізовані навички дають можливість бути кращим у своїй професії й ефективним у вирішенні питання по суті, з іншого боку, вони призводять до спокуси застосування насилля і перевищення владних повноважень. Чи може суспільство пожертвувати деякими аспектами людяності та гуманності щодо затриманих задля ефективності діяльності інституту поліції? Ні, адже тоді виникають внутрішня суперечність і проблема підміни мети та засобів її досягнення. Натомість корпоративна псевдомораль, яка диктує правила: бути як усі й уподібнитися до інших членів групи або бути вигнанцем, спричиняє внутрішній моральний конфлікт особистості. Вибір є лише в особистості з високим рівнем професійної свідомості, яка поєднує і моральний, і правовий компоненти.

Серед факторів, що зумовлюють деформацію професійної свідомості поліцейського, є безкарність співробітників поліції, які застосовують незаконні методи в роботі, поганий добір кадрів, унаслідок чого до поліції потрапляють люди із садистськими нахилами, невисокий професійний і культурний рівень співробітників поліції [1, с. 161]. Саме на проблему культурного рівня співробітників поліції треба звернути особливу увагу. Вона прямо залежить від загального розвитку, широти світогляду, правової культури, наявності різнобічних знань, сформованості певних моральних принципів. «Перебуваючи на передньому краю боротьби зі злочинністю, працівники правоохоронних органів повинні виконувати роль морального еталону, бути зразком для наслідування в додержанні соціальних та етичних норм» [9, с. 359]. Отже, поліцейський у своїх діях не має шукати виправдання в думках і стереотипах, які панують у суспільній чи корпоративній свідомості, а повинен спиратися на високий рівень професійної культури, яка містить професійні знання, компетенцію та моральні переконання особистості. Для формування професійної культури поліцейського, значення якої вже давно визнається зарубіжними дослідниками, не досить володіти професійними навичками та бути гарним виконавцем. Культура поліцейського – це такий рівень професійної свідомості, коли дотримання принципів професійної діяльності сприймається як внутрішня необхідність, веління совісті, морально-професійний борг «Я» як особистості, яка розкриває свою сутність у певній професії. Це прийняття справедливості як основної цінності та сприйняття її як бажаної самої по собі. Професійна культура базується на відповідальності як внутрішньому прийнятті розумності свободи та методів (правового насильства та примусу), прийнятті відповідальності за їх використання.

Культура поліцейського потребує розуміння категорії свободи в її діалектичному зв'язку з відповідальністю. І відповідальність не тільки правова, але й морально-етична перед суспільством, адже як було вже сказано, професійна деформація свідомості як трагедія одиничного поліцейського призводить до поступового відчуження людини від її сутності та руйнації ідеальних способів відображення соціального руху матерії, що становить загрозу її гармонійному й розумному існуванню. Зважаючи на це, необхідно підвищити якість роботи з кадрами поліції, виховання співробітників у дусі шанобливого ставлення до закону, норм моралі, підвищення рівня їх загальної та професійної культури, службової етики, на що суттєво впливає наявність попередньої вищої освіти. С.Б. Феч'єр зауважує, що працівники з вищою освітою з меншою ймовірністю будуть використовувати словесну та фізичну силу для взаємодії з навколишніми та більш скептично ставитимуться до зловживання владою. Все більше європейських країн рухаються в напрямі організації підготовки поліцейських в акредитованих навчальних закладах [10, с. 15].

В Указі Президента України «Про стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» визначено необхідність забезпечити прозору систему конкурсного добору осіб на посади, створити нову систему атестації персоналу органів правопорядку [11]. Центральним етапом атестування поліцейського є співбесіда з ним, адже «... лише під час безпосереднього спілкування члени комісії можуть оцінити такі важливі для працівника поліції компетенції, як мотивація, готовність прийняти зміни, чесність і ступінь довіри» [12, с. 38], а також рівень моральних суджень особистості. Низький рівень моральних суджень призводить до низького рівня моральної волі, яка характеризується як природна та несвободна (у негативному значенні), обумовлена зовнішніми чинниками. Така воля досить нестійка до зовнішніх спокос, а тим паче – до впливу стереотипів, що склалися в професійному середовищі. Людина, якій притаманна така моральна воля, швидко втрачає мотив до професійного зростання, стимул до праці, адже будь-яке несправедливе зауваження, відсутність вдячності суспільства чи нерозуміння завзятості колегами, демотивує працівника в подальшому пізнанні сутності його професії. Отже, виникає необхідність виявляти рівень моральної свідомості поліцейського під час конкурсного відбору та атестації поліцейського. У цьому можуть допомогти напрацювання у сфері психологічної теорії розвитку моральної свідомості. Один із представників цієї теорії Л. Колберг визначає, що основою моральної свідомості особистості постають не заборони, а норми справедливості. Він виокремлює три рівні морального розвитку: доконвенційний, конвенційний і постконвенційний [13, с. 54], визначити які можна за допомогою вирішення певних дилем. Підвищити рівень моральних суджень можна за допомогою освіти та підвищення кваліфікації, акцентування уваги під час навчання на необхідності засвоєння основних категорій моральної свідомості на більш високому рівні, що дає можливість досягнути постконвенційного рівня за Колбергом, коли моральні норми сприймаються не як зовнішні щодо людини, а як сталі внутрішні переконання. Така форма моральної свідомості стає основою для формування стійкої професійної свідомості, що зменшує можливість вияву деформації професійної свідомості поліцейського.

Висновки. Проблема деформації професійної свідомості поліцейського має онтологічний характер і є формою відчуження людини від праці (у широкому значенні), що зрештою призводить до відчуження людини від своєї сутності. Порушення професійних норм, які мають безпосередній зв'язок з іншими особливими способами відображення загального, в кінцевому підсумку становить загрозу збереженню порядку в суспільстві.

Правовий і моральний нігілізм, низький рівень моральних суджень призводять до сприйняття законів, етичних принципів професійної діяльності як обмеження, а не як єдиної можливої форми її буття, поля розумної необхідності. Унаслідок деформації професійної свідомості сенс державного примусу підміняється виправданням останнього як такого. Такі дії виправдовуються прагненням до ефективності та високих показників у професійній діяльності та корпоративними вимогами «бути як всі». Такий стан речей знаходить втілення в низькій культурі поліцейського, яка з-поміж інших становить одну з ключових причин виникнення деформації професійної свідомості й за допомогою підвищення якої можливо

зменшити відчуження. Недостатній рівень професійної культури поліцейського призводить до формування слабкої моральної волі, яка досить нестійка до впливу стереотипів, що склалися в професійному середовищі. Людина, якій притаманна така воля, шукає виправдання своїм діям, а не обґрунтовує їх, спираючись на власні переконання та совість, традиційну мораль і професійну етику. Отже, засобом зменшення виявів відчуження та його наслідків необхідно під час підготовки майбутніх кадрів особливо ретельно виявляти рівень їхніх моральних суджень і у разі незадовільних результатів створювати умови для підвищення рівня професійної культури. Певним ідеалом професійної культури є такий її рівень, коли дотримання принципів професійної діяльності сприймається як внутрішня необхідність, веління совісті, морально-професійний борг «Я» як особистості, яка розкриває свою сутність у певній професії; прийнятті справедливості як основної цінності та сприйнятті її як бажаної самої по собі; внутрішньому прийнятті розумності свободи й методів (правового насильства та примусу) і прийнятті високої моральної відповідальності за їх використання.

На жаль, часто реформатори не зважають на серйозність проблеми деформації професійної свідомості як форми відчуження та недооцінюють її негативний вплив на суспільство. Це може не тільки звести нанівець поліцейську реформу, про що повсякчас застерігають науковці, громадські організації та кадрові поліцейські, але й породити нові бунти та Майдани. Тож феномен деформації професійної свідомості поліцейського як вияву відчуження праці та феномен професійної культури поліцейського становлять наукову та практичну зацікавленість і потребують подальших досліджень.

Список використаних джерел:

1. Кобзін Д.О., Черноусов А.М., Коренева К.В., Колоколова М.О. Моніторинг незаконного насильства в поліції України (2004–2017 роки). Харків: Харківський інститут соціальних досліджень (ХІСД), 2017. 97 с. URL: <http://khpg.org/files/docs/1515758313.pdf> (дата звернення: 20.11.2018).
2. Про стан дисципліни й законності в діяльності органів внутрішніх справ та заходи щодо його покращення: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 26 березня 2010 р. № 90. URL: <https://www.slideshare.net/krapzen/26032010-90> (дата звернення: 20.11.2018).
3. Кісіль З.Р. Професійна деформація працівників органів внутрішніх справ України: історіографія та феноменологія. Науковий вісник Львівського державного університету. Серія: «Психологія». 2014. № 2. С. 33–44.
4. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 20.11.2018).
5. Ивакин А.А. Диалектическая философия: монография. 2-е изд., перераб. и доп. Одесса: «Феникс»; Сумы: «Університетська книга»; М.: «ТрансЛит», 2007. 440 с.
6. Шамша І.В. Роль категорій загального і одиничного при визначенні етичного знання. Мультиверсум: філософський альманах. / Гол. ред. В.В. Лях. Вип. 6 (104). К., 2011. С. 155–166.
7. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 20.11.2018).
8. Оссе Аннеке Принципы деятельности полиции: методическое пособие по правам человека / Пер. с англ. Н. Ишевской, М. Кузнецовой, О. Шарп. Нидерланды: Amnesty International, 2016. 343 с. URL: https://amnesty.org.ru/keepme/uderstanding_policing_ru.pdf (дата звернення: 20.11.2018).
9. Матюхіна Н.П. До проблеми професійної культури працівників правоохоронних органів (зарубіжний досвід). Кримський юридичний вісник: зб. наук. пр. / МВС України, Крим. юрид. ін-т Одес. держ. ун-ту внутр. справ. Сімферополь, 2009. Вип. 3 (7). С. 357–365.
10. Ламаш І.В. Феномен поліцейської культури (police culture) у сучасних зарубіжних дослідженнях. Право і безпека. 2016. № 2 (61). С. 11–17.

11. Про стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12 жовтня 2015 р. № 5/2015. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (дата звернення: 20.11.2018).
12. Права людини в діяльності української поліції – 2016: наук.-практ. видання / Упоряд. та ред. Є.О. Крапівін. К.: «Софія – А», 2017. 304 с.
13. Гулевич О.А. Основные стадии моральной социализации. Психология нравственности / Под ред. А. Журавлева, А. Юревича. М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2010. С. 53–66.

